

संस्कृतभाषापरिचय

[SEATWORK IN SANSKRIT]

मानुशंकर बा. व्यास, एम्. ए. विरचित

ગુજરાત વિધાનસભા પ્રધાનમંડળ

[ગુજરાત કાર્યાલય વિભાગ]

ક્રમસંખ્યા ૨૨૦૦૪ વિભાગ

અંગિકા ૨૦૨૬૧૭ દાખલા નં. ૨૨૫

તારીખ ૨૨/૪/૮૪૧/૦૧/૨૨/૦

ખુલાસો

આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મુખ્ય આશય બે છે. એક તો સંસ્કૃત શીખવાની શરૂઆત વખતે જ વિદ્યાર્થીઓ આટલું લેખનકાર્ય અવશ્ય કરે એ; અને બીજો એ કે ગુજરાતી બાળકો “સંસ્કૃત તો બહુ અઘરું છે” એવો ભ્રમ ન પોષવા માંડે. બેશક, આ બંને બાબતોમાં સારા શિક્ષકો ઘણું સારું કામ કરે છે એ પણ મેં પ્રત્યક્ષ જોયું છે. વળી સંસ્કૃતને માટે જે મર્યાદિત સમય મળતો હોય તેમાં જ આ બધું કરવાનું ને? એટલે વિદ્યાર્થીઓ પાસે લેખન તો બહુ ઓછું કરાવાય છે, કરાવવું પડે છે એવો પણ અનુભવ છે. પણ આવું કંઈક તૈયાર હોય તો એ પરિસ્થિતિમાં અવશ્ય ફેર પડે.

સાધારણ રીતે અંગ્રેજી ચોથા ધોરણમાં સંસ્કૃતના અભ્યાસની જે મર્યાદા છે એ લક્ષમાં રાખીને આ પુસ્તક તૈયાર કરેલું છે. સંસ્કૃત ભાષા શીખવવાનું આ પાઠ્ય પુસ્તક છે એમ કોઈ ન સમજે. જે કોઈ પાઠ્ય પુસ્તક શાળામાં વપરાતું હોય તેની પૂર્તિ રૂપે આ પુસ્તક લેખનકાર્યમાં મદદરૂપ થઈ પડે એવી રીતે તૈયાર કરેલું છે. સાધારણ રીતે અપાણે અંગ્રેજી ચોથા ધોરણથી સંસ્કૃત શીખવાની શરૂઆત કરીએ છીએ. કેટલીક શાળાઓમાં ત્રીજા ધોરણથી પણ શરૂઆત કરવામાં આવે છે; તેમને પણ આ પુસ્તક ઉપયોગી થશે એમ હું માનું છું. ત્રીજા ધોરણમાંથી શરૂઆત કરવી હોય તો તો સંસ્કૃત વ્યાકરણની આંટીઘૂંટીથી બાળકોને ગભરાવી મૂકવાને બદલે આવું પુસ્તક તેમની પાસે રજુ કરવું વધારે ઉચિત છે એમ અનુભવથી મને લગ્યું છે.

હરેક પાઠને અન્તે સુભાષિત આપેલાં છે. આ બધાં સુભાષિત મોઢે કરવા માટે જ આપેલાં છે. બાળકો શુદ્ધ બોલતાં અને શુદ્ધ લખતાં શીખે એ પહેલી જરૂર છે; અને આ બાબતમાં સંસ્કૃત ભાષાનું પઠન બહુ અગત્યનું કાર્ય કરી શકે તેમ છે.

આથી વધારે ખુલાસાની જરૂર લાગતી નથી. પુસ્તક બંતે જ વધારે ખુલાસો કરે એ ઉચિત છે.

ભાનુશંકર બા. વ્યાસ.

संस्कृतभाषापरिचय

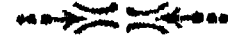
[SEATWORK IN SANSKRIT]

भानुशंकर बा. व्यास, एम. ए. विरचित
अध्यापक सेंट डेवियर्स कॉलेज, मुंबई.

धी जनरल बुक डेपो,

एज्युकेशनल पब्लिशर्स,
११८ प्रिन्सेस स्ट्रीट, मुंबई २.

पाठानुक्रमः

पाठ	१ अनुलेखनम्	पाठ	२१ उपसर्गाः
॥	२ अनुलेखनम्	॥	२२ कानिचिद् अव्ययानि
॥	३ वाक्यपूर्णम्	॥	२३ कर्मणि प्रयोगः
॥	४ सर्वनामानि	॥	२४ पञ्जरस्थः शुकः
॥	५ स्वरव्यंजनाः	॥	२५ ह्यस्तन भूतकालः
॥	६ स्वरव्यंजनाः	॥	२६ ह्यस्तन भूतकालः
॥	७ स्वरसन्धिः	॥	२७ पुल्लिङ्गनामानि
॥	८ स्वरसन्धिः	॥	२८ स्त्रीलिङ्गनामानि
॥	९ द्विवचनानि	॥	२९ स्त्रीलिङ्गनामानि
॥	१० कर्तृकर्मणी	॥	३० नपुंसकलिङ्गनामानि
॥	११ करणम्	॥	३१ नपुंसकलिङ्गनामानि
॥	१२ संप्रदानापादाने	॥	३२ विशेषणानि
॥	१३ सन्बन्धाधिकरणे	॥	३३ ऋकारान्तनामानि
॥	१४ संबोधनम्	॥	३४ आशार्थः
॥	१५ वाक्यविधानम्	॥	३५ आशार्थः
॥	१६ व्यञ्जनसन्धिः	॥	३६ प्रयोगपरिवर्तनम्
॥	१७ विसर्गसन्धिः	॥	३७ प्रयोगपरिवर्तनम्
॥	१८ वर्तमानकालः	॥	३८ त्रयाणां धूर्तानां कथा
॥	१९ वर्तमानकालः	॥	३९ सन्धिकरणम्
॥	२० आत्मनेपदम्	॥	४० भाषान्तरम्

प्रथमावृत्तिः १९४०

सर्व हक्क प्रकाशक स्वाधीन.

प्रकाशकः परमानंददास पितांबरदास मालीक, श्री जनरल बुक डेपो, प्रिन्सेस स्ट्रीट, मुंबई २.

मुद्रकः के. एन्. सापळे, रामकृष्ण प्रिन्टिंग प्रेस, ज्युडेक्स बिल्डिंग, मुंबई ४.

સંસ્કૃતભાષાપરિચયઃ

[૧]

અનુલેખનમ્

[નીચે થોડાંક સંસ્કૃત વાક્યો આપેલાં છે. એનાં એ વાક્યો એક પછી ખાલી જગ્યામાં લખો. લખતાં જરા પણ ભૂલ ન થાય તે માટે મૂળ વાક્યો એત્ત રહેજો. સાથે સાથે એ વાક્યો સ્પષ્ટતાથી વાંચવાનો પણ પ્રયત્ન કરો.]

૧	બાલઃ	સર્વદા	સૂર્યમ્	નમતિ ।
૨	રામઃ	સર્વદા	દશરથમ્	નમતિ ।
૩	બાલઃ	હસ્તેન	નેત્રમ્	સ્પૃશતિ ।
૪	અગ્નિઃ	સર્વમ્	વનમ્	દહતિ ।
૫	ઈશ્વરઃ	વિશ્વમ્	રક્ષતિ ।	
૬	ગોપાલઃ	સદા	સત્યમ્	વદતિ ।
૭	ચન્દ્રઃ	રાત્રૌ	આકાશે	પ્રકાશતે ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

વૃથા વૃષ્ટિઃ સમુદ્રેષુ વૃથા તૃપ્તસ્ય મોજનમ્ ।
વૃથા દાનં સમર્થસ્ય વૃથા દીપો દિવાપિ ચ ॥

[નીચે કેટલાંક વાક્યો આપેલાં છે. એ ભેદને આપેલી જગ્યામાં એનાં એ વાક્યો લખો. એ બધાં વાક્યો ભેદે અવાજે વાંચી જાઓ.]

૧ સૂર્યઃ દિવસે આકાશે પ્રકાશતે ।

૨ એકઃ સિંહઃ વને વસતિ ।

૩ સર્વે મનુષ્યાઃ નગરે ન વસન્તિ ।

૪ એકઃ બાલકઃ પુસ્તકં વાચયતિ ।

૫ જનઃ હસ્તેન પત્રમ્ લિખતિ ।

૬ બાલઃ એકમ્ ફલમ્ खादति ।

૭ સિંહઃ ગર્જનામ્ કરોતિ ।

૮ રામઃ દશરથસ્ય જ્યેષ્ઠઃ પુત્રઃ ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

ભેદે કરે

પઠતો નાસ્તિ મૂર્ખત્વં જપતો નાસ્તિ પાતકમ્ ।

મૌનિનઃ કલહો નાસ્તિ ભયં નાસ્તિ ચ જાગ્રતઃ ॥

[તમે જે વાક્યો લખી ગયા તેવાં વાક્યો અહીં અધૂરાં આપ્યાં છે. તેમાં વિચાર કરીને જે યોગ્ય લાગે તે શબ્દ મૂકો. સંસ્કૃત વાક્યોમાં સંસ્કૃત ભાષાના શબ્દો જ વપરાય એ ધ્યાનમાં રાખજો. તમે વાપરવા માગો છો તે શબ્દ સંસ્કૃત છે કે નહિ તે શિક્ષકને પૂછો.]

- ૧ સર્વે મનુષ્યાઃ _____ મજન્તિ ।
- ૨ લક્ષ્મણઃ દશરથસ્ય દ્વિતીયઃ _____ ।
- ૩ _____ અસત્યમ્ ન વદતિ ।
- ૪ નૃપઃ સ્વપ્રજામ્ _____ ।
- ૫ અગ્નિઃ એકમ્ ગૃહમ્ _____ ।
- ૬ એકઃ અશ્વઃ તૃણમ્ _____ ।
- ૭ પૂર્ણઃ ચન્દ્રઃ _____ વસતિ ।
- ૮ સઃ મૂર્ખઃ અસત્યમ્ _____ ।
- ૯ _____ રામસ્ય પત્ની ।
- ૧૦ રામસ્ય માતા _____ ।

તા.

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

ઘનિકઃ શ્રોત્રિયો રાજા નદી વૈદ્યસ્તુ પશ્ચમઃ ।
પશ્ચ યત્ર ન વિદ્યન્તે ન તત્ર દિવસં વસેત્ ॥

[અહમ્ = હું. ત્વમ્ = તું. સઃ = તે. વયમ્ = અમે, આપણે. યૂયમ્ = તમે. તે = તેઓ. નીચેનાં વાક્યોમાં ખાલી જગ્યાઓ છે ત્યાં યોગ્ય શબ્દ મૂકો.]

૧ અહમ્ સર્વદા _____ નમામિ ।

૨ ત્વમ્ _____ સ્પૃશસિ ।

૩ વયમ્ _____ વસામઃ ।

૪ _____ સર્વદા સત્યં વદામિ ।

૫ યૂયમ્ એકમ્ _____ સ્વાદથ ।

૬ સઃ હસ્તેન _____ સ્પૃશતિ ।

૭ _____ નગરે વસસિ ।

૮ તે સદા _____ નમન્તિ ।

૯ _____ નગરે વસથ ।

૧૦ સઃ સદા સત્યમ્ _____ ।

૧૧ યૂયમ્ સત્યમ્ ન _____ ।

૧૨ યૂયમ્ સર્વદા સૂર્યમ્ _____ ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी च जनार्दनः ।
जनकः पञ्चमथैव जकाराः पञ्च दुर्लभाः ॥

[શબ્દો કવી રીતે બને છે ? શબ્દોમાં જે અક્ષરો હોય છે તેમાં સ્વરો અને વ્યંજનો બંને હોય છે. તે ઉપરાંત કેટલાક શબ્દોમાં અનુસ્વાર અને વિસર્ગ પણ હોય છે. પંક, હંસ, સિંહ વગેરે શબ્દોમાં અનુસ્વાર છે. દુઃખ, રામઃ, જનાઃ. વગેરે શબ્દોમાં વિસર્ગ છે. નીચે બે શબ્દોના સ્વર અને વ્યંજન છૂટા પાડી બતાવ્યા છે તે પ્રમાણે બીજા આપેલા શબ્દોના સ્વર અને વ્યંજન છૂટા પાડો.]

રાજેન્દ્ર	=	ર્ + આ + જ્ + ઇ + ન્ + દ્ + ર્ + અ
ઈશ્વર	=	ઈ + શ્ + વ્ + અ + ર્ + અ
મત્સ્ય	=	
સૂર્ય	=	
બ્રાહ્મણ	=	
રાજર્ષિ	=	
સ્વાદતિ	=	
દેવાઃ	=	
દુઃખમ્	=	
યૂયમ્	=	
કૃપા	=	
પ્રાતઃકાલ	=	
ઋતુ	=	
સ્રષ્ટા	=	

તા. _____

શિક્ષકનો સહી

મોઢે કરે

મનો મધુકરો મેઘો માનિની મદનો મરુત્ ।

મા મદો મર્કટો મત્સ્યા મકારા દશ ચચ્ચલાઃ ॥

[અહીં સ્વરો અને વ્યંજનો છૂટા પાડીને, અનુક્રમે ગોઠવીને આપેલા છે. તે બધા બોડવાથી જે શબ્દ બનતો હોય તે બાજુમાં લખેો. શરૂઆતના જે શબ્દો આપેલા છે.]

દ્ + ડ + ર્ + લ્ + અ + મ્ + અ +	=	દુર્લભ
પ્ + અ + ન્ + થ્ + આ + :	=	પન્થા:
પ્ + ડ + ત્ + ર્ + અ + :	=	
અ + ક્ + ષ્ + અ + ર્ + અ	=	
જ્ + જ્ + આ + ન્ + અ	=	
વ્ + ઇ + દ્ + ય્ + આ	=	
ચ્ + અ + ન્ + દ્ + ર્ + અ	=	
ઋ + ષ્ + ઇ	=	
સ્ + ત્ + ર્ + ઈ	=	
બ્ + ર્ + અ + હ્ + મ્ + અ + ચ્ + અ + ર્ + ય્ + અ	=	
ક્ + ઋ + ષ્ + ણ્ + અ	=	
દ્ + ર્ + ઓ + હ્ + અ	=	
પ્ + આ + ર્ + વ્ + અ + ત્ + ઈ	=	
ગ્ + અ + ઙ્ + ગ્ + આ	=	
સ્ + વ્ + અ + ર્ + આ + જ્ + ય્ + અ	=	
શ્ + આ + સ્ + ત્ + ર્ + અ	=	

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરો

કાકઃ પક્ષિષુ ચાણ્ડાલઃ સ્મૃતઃ પશુષુ ગર્દમઃ ।

નરાણાં કોપિ ચાણ્ડાલઃ સ્મૃતઃ સર્વેષુ નિન્દકઃ ॥

[બે શબ્દો જોડાય ત્યારે પહેલા શબ્દનો છેલ્લો અક્ષર બીજા શબ્દના પહેલા અક્ષર સાથે મળી જાય છે. અક્ષરોના આવા જોડાણને સન્ધિ કહે છે. નીચે કેટલાક શબ્દો સન્ધિ કરીને આપ્યા છે. બીજા શબ્દો આપ્યા છે તે સન્ધિ કરીને લખો.]

સૂર્ય + અસ્ત = સૂર્યાસ્ત

રમા + ર્શ = રમેશ

સૂર્ય + ઉદય = સૂર્યોદય

દેવ + ઋષિ = દેવર્ષિ

દેવ + આલય =

મહા + ર્શ =

નર + ઇન્દ્ર =

મહા + આલય =

પદ્મ + આકર =

સર્વ + ઉત્તમ =

રાજ + ઋષિ =

મહા + આશય =

સપ્ત + ઋષિ =

મહા + આત્મા =

ધન + ઇચ્છા =

બ્રહ્મ + અણ્ડ =

દ્રાક્ષ + આસવ =

ને + અન = નયન

ગૈ + અન = ગાયન

ભો + અન = ભવન

પૌ + અન = પાવન

શે + અન =

ગૈ + અક =

ભૌ + ઇન્ =

નૌ + ઇક =

ભો + આની =

શ્રો + અણ =

નૈ + અક =

તા. _____

શિક્ષકની સહી

ખોટે કરો

સત્યેન ધાર્યતે પૃથ્વી સત્યેન તપતે રવિઃ ।

સત્યેન વાયવો વાન્તિ સર્વ સત્યે પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥

[સન્ધિ માટે નીચે ઢટલાક બધારે શબ્દો આપેલા છે. કયા કયા સ્વરો જોડાતાં કેવો કેવો ફેરફાર થાય છે તે ધ્યાનમાં રાખો]

एक + एक = एकैक
 दन्त + ओष्ठ = दन्तौष्ठ
 रवि + इन्द्र = रवीन्द्र
 भानु + उदय = भानूदय

परि + अटन = पर्यटन
 साधु + ई = साध्वी
 विधातृ + ई = विधात्री
 अधि + आय = अभ्याय

न + एकः =

सदा + एव =

महा + ऐन्द्र =

जिह्वा + ओष्ठ =

एक + और्व =

सती + ईश =

परि + ईक्षा =

वधू + उदर =

धेनु + उत्तम =

कवि + इन्द्र =

अवि + अय =

मनु + अन्तर =

अभि + आस =

चारु + अंगी =

अति + आचार =

दातृ + ई =

अनु + एषक =

सती + आज्ञा =

वि + आस =

मनु + आदि =

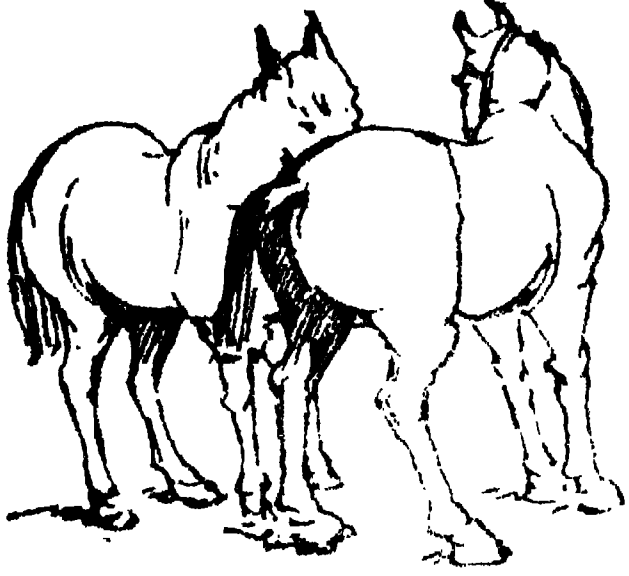
તા. _____

શિક્ષકનો સહી

મોઢે કરે

स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजंगमः ।
 हसन्नपि नृपो हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः ॥

[ગુજરાતીમાં નામ અને સર્વનામ એકવચનમાં અથવા બહુવચનમાં વપરાય છે. સંસ્કૃત ભાષામાં એકવચન, દ્વિવચન અને બહુવચન એમ ત્રણ વચનો છે. દ્વિવચન કેવી રીતે વપરાય છે તે જુઓ. ખાલી જગ્યાં હોય ત્યાં યોગ્ય શબ્દ મૂકા.]

આવામ્ = અમે બે.

યુવામ્ = તમે બે.

તૌ = તેઓ બે.

અશ્વૌ તિષ્ઠતઃ

બાલકૌ વાચયતઃ

૧ અશ્વૌ વેગેન ધાવતઃ ।

૨ બાલકૌ શીતલં _____ પિબતઃ ।

૩ આવામ્ સદા _____ વદાવઃ ।

૪ યુવામ્ એકમ્ વૃક્ષમ્ પશ્યથઃ ।

૫ તૌ એકમ્ વૃક્ષમ્ પશ્યતઃ ।

૬ તૌ બાલકૌ જલમ્ _____ ।

૭ આવામ્ વેગેન _____ ।

૮ યુવામ્ ઉષ્ણમ્ દુગ્ધમ્ _____ ।

૯ રામલક્ષ્મણૌ દશરથસ્ય _____ ।

૧૦ _____ અશ્વમ્ નયતઃ ।

૧૧ _____ નદીમ્ ગચ્છથઃ ।

૧૨ _____ આકાશે ચન્દ્રમ્ પશ્યાવઃ ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી.

મોઢે કરે।

સંપદો મહતામેવ મહતામેવ ચાપદઃ ।

વર્ધતે ક્ષીયતે ચન્દ્રો ન તુ તારાગણઃ ક્વચિત્ ॥

[ચાર પરિચિત પશુઓનાં ચિત્ર અહીં આપેલાં છે. એમના વિશે થોડાક પ્રશ્નો પૂછેલા છે. એ પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.]

ક = ક્યાં. કિમ્ = શું. કથમ્ = કેમ, કેવીરીતે.

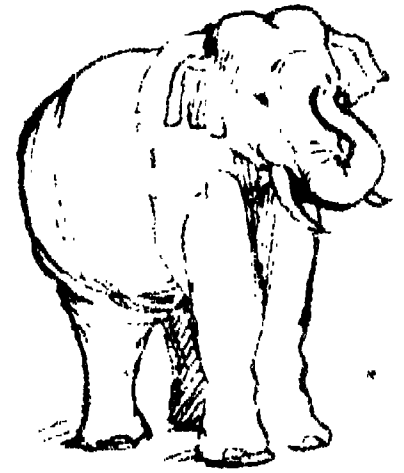
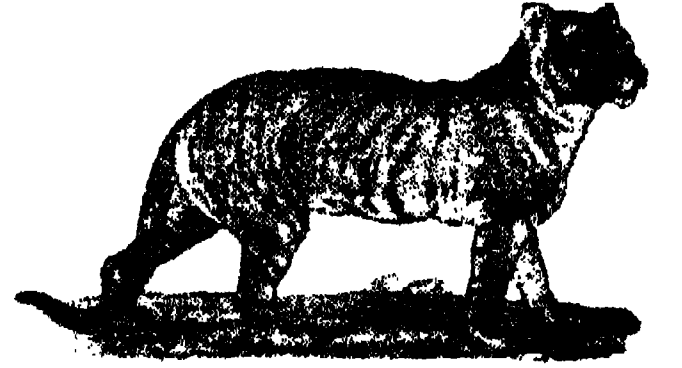
કુત્ર = ક્યાં. કઃ = કોણ. કતિ = કેટલા.

૧ કતિ અશ્વાઃ રથમ્ નયન્તિ ।

૨ કિમ્ खादन्ति व्याघ्राः ।

૩ કિમ્ दारयति सिंहः नखैः ।

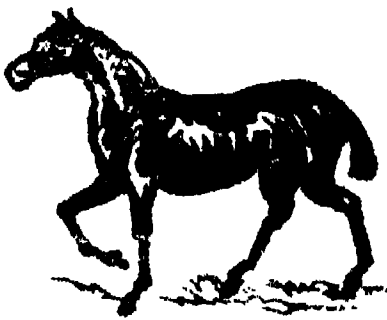
૪ કથમ્ पिबन्ति जलम् गजाः ।

૫ કઃ तृणम् खादति ।

૬ કઃ गर्जनाम् करोति ।

૭ ક नयति सारथिः अश्वम् ।

તા. _____

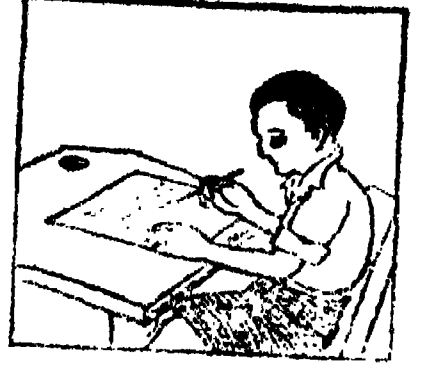
મોઢે કરે

શિક્ષકની સહી.

હરેઃ પદાહતિઃ શ્લાઘ્યા ન શ્લાઘ્યં ચરોહણમ્ ।
સ્પર્ધાપિ વિદુષા યુક્તા ન યુક્તા મૂર્ખમિત્રતા ॥

अयम् = आ (नरञ्जति) इदम् = आ (नान्यतरञ्जति)

१ कथम् लिखति अयम् बालः ।

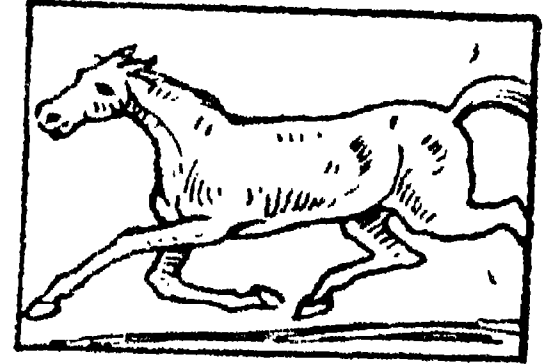
२ कथम् वादयति वेणुम् अयम् बालः ।

३ कथम् धावति बालः ।

४ किम् करोति जनः नेत्राभ्याम् ।

५ किम् करोषि त्वम् नेत्राभ्याम् ।

६ कथम् धावति अयम् अश्वः ।

७ कथम् दारयति सिंहः गजम् ।

८ किम् करोति मुखेन जनः ।

९ .

शिक्षकनी सदी.

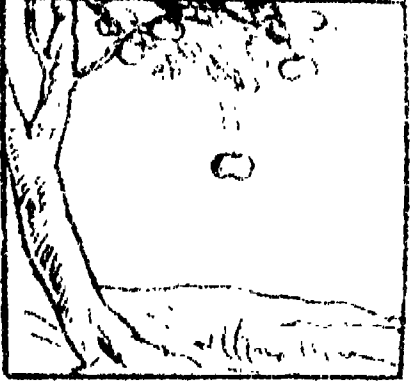
भोटे करे

लक्ष्मीर्वसति जिह्वाग्रे जिह्वाग्रे मित्रबान्धवाः ।
जिह्वाग्रे बन्धनं प्राप्तं जिह्वाग्रे मरणं ध्रुवम् ॥

कस्मै = केने. कुतः = ज्यांथी. किमर्थम् = शा. भाटे.

१ बाला यच्छति धनम् भिक्षुकाय ।

२ कुतः पतति वर्षाजलम् ।

३ किम् यच्छति नृपः भिक्षुकेभ्यः ।

४ फलम् वृक्षात् पतति ।

५ कस्मै कथयति कथाम् गुरुः ।

६ कस्मै कुप्यति जनः ।

७ किमर्थम् ईश्वरम् भजन्ति जनाः ।

८ कुतः लभन्ते प्रकाशम् जनाः दिवसे ।

९ कुतः पिबन्ति जलम् अश्वाः ।

१० कुतः पतन्ति फलानि ।

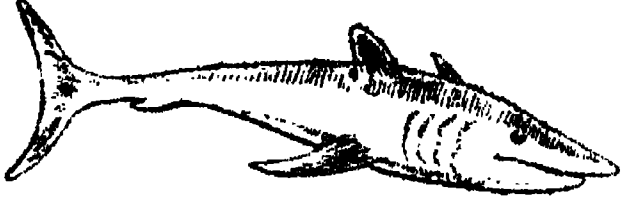
तल. _____

शिक्षकनी सही.

भाटे करे

यस्मिन्देशे न संमानो न प्रीतिर्न च बान्धवाः ।
न च विद्यागमः कश्चिन् न तत्र दिवसं वसेत् ॥

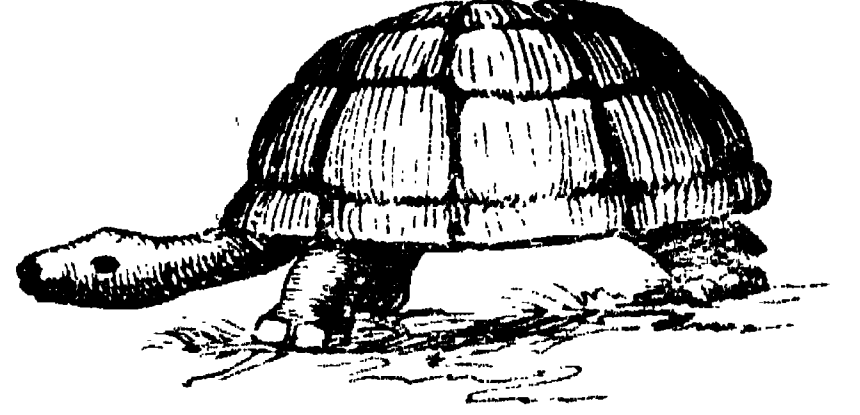
कस्य = कानो. कदा = क्यारे. कीदृश = डेवुं, डेवो.

१ क वसन्ति मत्स्याः ।

२ क प्रकाशते सूर्यः ।

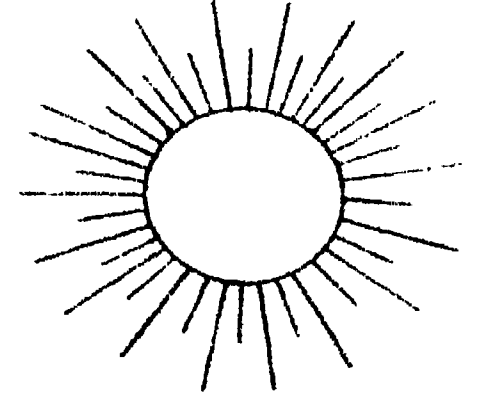
३ कुत्र वसन्ति कूर्माः ।

४ कदा सूर्यस्य प्रकाशः चण्डः भवति ।

५ कीदृशम् जलम् समुद्रस्य ।

६ कुत्र रोहन्ति कमलानि ।

७ कः वर्णानाम् श्रेष्ठः भवति ।

८ कस्य पुत्रौ रामलक्ष्मणौ ।

ता. _____

शिक्षकनी सही.

भाटे करे।

सदमं हृदयं यस्य भाषितं सत्यभूषितम् ।
कायः परहिते यस्य कलिस्तस्य करोति किम् ॥

[નીચે એક પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર આપેલો છે. બીજા પ્રશ્નોના ઉત્તર લખો.]

ગોપાલ:— હે રામ ત્વમ્ ક ગચ્છસિ ।

રામ:— ગોપાલ અહમ્ નદીમ્ ગચ્છામિ ।

૧ દેવા: કીદૃશ: અમૃતસ્ય સ્વાદ: ।

દેવા:— _____ સ્વાદ: ।

૨ હે શિષ્યા: ગુરુ: ક ગચ્છતિ ।

શિષ્યા:— _____

૩ સૂર્ય ત્વમ્ કુત્ર ગચ્છસિ રાત્રૌ ।

સૂર્ય:— _____

૪ હે બાલા: સિંહા: ક વસન્તિ ।

બાલા:— _____

૫ હે મિત્ર ત્વમ્ કથમ્ ક્ષાલયસિ હસ્તૌ ।

મિત્રમ્— _____

૬ રામ ત્વમ્ કસ્ય પુત્ર: ।

રામ:— _____ ।

૭ હરે કુત્ર વસન્તિ તારકાણિ ।

હરિ:— _____

૮ હે શમ્ભો ત્વમ્ કુત્ર વસસિ ।

શમ્ભુ:— _____

તા. _____

શિક્ષકની સહી.

ખાટે કરે

પ્રદોષે દીપકશ્ચન્દ્ર: પ્રમાતે દીપકો રવિ: ।

ત્રૈલોક્યે દીપકો ધર્મ: સુપુત્ર: કુલદીપક: ॥

[નીચે દરેક વાક્યના બે ખંડ પાડીને તેને જુદા જુદા મૂકવા છે. જે બે ખંડનો અર્થ મળીને વાક્ય થતું હોય તે ખંડો ભેગા કરીને વાક્યો બનાવો.]

પક્વાનિ ફલાનિ

દશરથસ્ય પુત્રઃ રામઃ

સિંહાઃ

સંપૂર્ણઃ ચન્દ્રઃ

સૂર્યસ્ય પ્રકાશઃ

વયમ્

ઐકઃ બાલઃ

પૂર્ણિમાયામ્ દશ્યતે

પ્રભાતે કોમલઃ ભવતિ

વૃક્ષેભ્યઃ પતન્તિ

સીતાયાઃ પતિઃ

ભિક્ષુકેભ્યઃ અન્નમ્ યચ્છતિ

વને ગજાન્ દારયન્તિ

નિત્યમ્ દુગ્ધમ્ પિબામઃ

૧

૨

૩

૪

૫

૬

૭

તા.

શિક્ષકની સહી.

ખાટે કરે.

નક્ષત્રભૂષણં ચન્દ્રો નારીણાં ભૂષણં પતિઃ ।

પૃથિવીભૂષણં રાજા વિદ્યા સર્વસ્ય ભૂષણમ્ ॥

[નીચે વ્યંજનસન્ધિનાં કેટલાંક ઉદાહરણ આપેલાં છે. એ જોઈને તે પછી શબ્દોની સન્ધિ કરો.]

જગત્ + ईश = जगदीश

सत् + गुण = सद्गुण

उद् + पतति = उत्पतति

दिग् + प्रान्त = दिक्प्रान्त

गुणवत् + जन = गुणवज्जन

तत् + टीका = तट्टीका

जगत् + लीला = जगल्लीला

अवदत् + शठः = अवदच्छठः

उद् + हत = उद्धृत

षट् + आनन = षडानन

सत् + जन = सज्जन

चित् + मात्र = चिन्मात्र

उत् + शिष्ट =

अवदत् + जनः =

तत् + लावण्यम् =

सत् + आचार =

दिक् + अन्त =

ककुम् + प्रदेशः =

प्रासादात् + जनः =

जगत् + माया =

जगत् + उद् + हार =

आकाशात् + आगतः =

नगरात् + बहिः =

उद् + डयन =

षट् + एव =

दिक् + अम्बर =

તા. _____

શિક્ષકની સહી

ખોટે કરો

यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेवतत् ।
नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥

[નીચે ઢટલાંક વિસર્ગસન્ધિનાં ઉદાહરણો આપેલાં છે. વિસર્ગની પૂર્વે હ્રમેશાં સ્વર જ હોય એ લક્ષમાં રાખવું. વિસર્ગસન્ધિમાં વિસર્ગની પૂર્વે કયો સ્વર છે અને તેની પછી કયો સ્વર કે વ્યંજન છે તે ઘણે ભાગે ધ્યાનમાં રાખવું પડે છે. આપેલાં ઉદાહરણ જોઈને નીચે આપેલા શબ્દોની સન્ધિ કરો.]

રામઃ + અવદત્ = રામોઽવદત્
 રામઃ + આગચ્છતિ = રામ આગચ્છતિ
 બાલઃ + ઇચ્છતિ = બાલ ઇચ્છતિ
 બાલઃ + નમતિ = બાલો નમતિ
 બાલાઃ + ઇચ્છન્તિ = બાલા ઇચ્છન્તિ
 બાલાઃ + ગચ્છન્તિ = બાલા ગચ્છન્તિ
 હરિઃ + ઇચ્છતિ = હરિરિચ્છતિ
 હરિઃ + ગચ્છતિ = હરિર્ગચ્છતિ

શિશુઃ + નમતિ = શિશુર્નમતિ
 બાલઃ + ચલતિ = બાલચલતિ
 ચન્દ્રઃ + તરતિ = ચન્દ્રસ્તરતિ
 રામઃ + સ્મરતિ = રામઃસ્મરતિ
 રામસ્મરતિ
 હરિઃ + રમતે = હરીરમતે
 બાલકૈઃ + ગમ્યતે = બાલકૈર્ગમ્યતે
 શિશોઃ + હસ્તઃ = શિશોર્હસ્તઃ

૧ હરિઃ + આગચ્છતિ + અત્ર =
 ૨ બાલાઃ + નમન્તિ + ઇન્દ્રમ્ =
 ૩ શિશુઃ + અશ્વમ્ + અનુસરતિ =
 ૪ રાવણઃ + હસ્તૈઃ + અયુધ્યત =
 ૫ સૂર્યઃ + તરતિ + આકાશે =
 ૬ શિશુઃ + રમતે + અત્ર =
 ૭ રામઃ + અગચ્છત્ + વનમ્ =
 ૮ બાણાઃ + બાલકૈઃ + અસ્યન્તે =

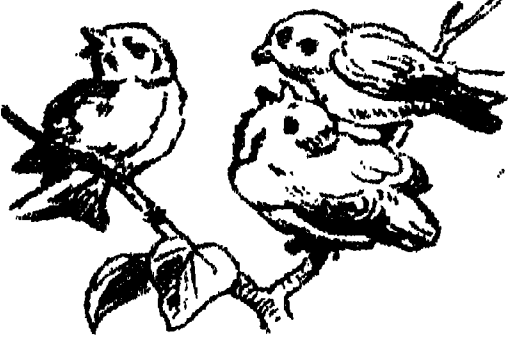
તા.

શિક્ષકની સહી

ખોટે કરો

રવિશ્વન્દ્રો ઘના વૃક્ષા નદી ગાવશ્ચ સજ્જનાઃ ।
 एते परोपकाराय युगे देवेन निर्मिताः ॥

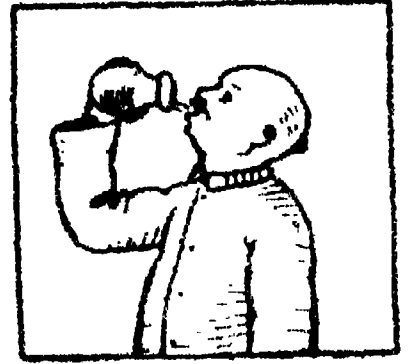
[અહીં સુધીના પાઠોમાં તમે ક્રિયાપદનાં રૂપ જોયાં છે. લગભગ અર્ધાં વર્તમાનકાળનાં રૂપ છે. અહીં પહેલાં અને છઠ્ઠા ગણના ધાતુઓનાં વર્તમાનકાળનાં રૂપ વાપરવામાં આવ્યાં છે. એ પ્રમાણે તે તે ગણના બીજા ધાતુઓનાં રૂપ પણ વપરાય. આપેલાં વાક્યોમાંનું ક્રિયાપદનું રૂપ લઈને કર્તા વગેરે મૂકી બીજું વાક્ય બનાવીને લખો.]

૧ વિહગાઃ વસન્તિ વૃક્ષેષુ ।

૨ સઃ નિન્દતિ મિત્રમ્ ।

૩ જનઃ પિબતિ જલમ્ મુખેન ।

૪ બાલકઃ સ્પૃશતિ નેત્રમ્ હસ્તેન ।

૫ ચન્દ્રઃ ક્ષયતિ માસસ્ય દ્વિતીયે પક્ષે ।

૬ નરઃ દિશતિ માર્ગમ્ પાથિકાય ।

૭ કૃષિકઃ કૃષતિ ભૂમિમ્ હલેન ।

૮ બાલકાઃ ઉઝ્છન્તિ પુષ્પાણિ ઉપવને ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

આશા નામ મનુષ્યાણાં કાચિદાશ્ચર્યશૃંગ્ખલા ।
યયા વદ્ધાઃ પ્રધાવન્તિ મુક્તાસ્તિષ્ઠન્તિ પન્નુવત્ ॥

[આ પાઠમાં વર્તમાનકાળનાં ૩૫ છે, પણ તે ચોથા અને દશમા ગણના ધાતુઓનાં. ક્રિયાપદનાં ૩૫ લઈને આગળના પાઠની જેમ નવાં વાક્યો બનાવો.]

૧ જલમ્ શુષ્યતિ સૂર્યસ્ય તાપેન ।

૨ ગર્દભઃ લુટ્યતિ ભૂમૌ ।

૩ ભક્તઃ તુષ્યતિ ईश्वरस्य दर्शनेन ।

૪ સમુદ્રઃ ક્ષુભ્યતિ પવનેન ।

૫ ચોરઃ ચોરયતિ ધનમ્ ।

૬ બાલા ક્ષાલયતિ હસ્તમ્ જલેન ।

૭ અહમ્ ભૂષયામિ શરીરમ્ પુષ્પૈઃ ।

૮ બાલકઃ ભક્ષયતિ અન્નમ્ ।

તા.

શિક્ષકની સહી

મેાઢે કરે

ચલન્તિ ગિરયઃ કામં યુગાન્તપવનાહતાઃ ।
દુઃસ્વેઽપિ ન ચલત્યેવ ધીરાણાં નિશ્ચલં મનઃ ॥

[દરેક ગણના જે ધાતુઓ હોય છે તેમાંથી કેટલાક પરસ્મૈપદના અને કેટલાક આત્મનેપદના હોય છે. કેટલાક વળી બંને પદના એટલે ઉભયપદી હોય છે. દશમા ગણના ધાતુઓ સામાન્યરીતે બંને પદના ગણાય છે. દરેક પદનો એક ધાતુ અહીં વાક્યમાં વાપરી બતાવ્યો છે અને બીજાં કેટલાંક રૂપ તૈયાર આપ્યાં છે તે કયા પદના ધાતુઓનાં છે તે કહો અને એ રૂપો વાપરી વાક્યો બનાવો.]

અહમ્ વન્દે માતરમ્

રામઃ યુધ્યતે ।

નરઃ વિન્દતે ધનમ્

બાલઃ મૃગયતે પુસ્તકમ્ ।

કમ્પન્તે

માષસે

સહામહે

પ્રકાશતે

યુધ્યે

વિન્દસે

રચયન્તે

ચારેયસે

યાચધ્વે

અનુરુધ્યેતે

અભિવાદયે

૧

૨

૩

૪

૫

૬

૭

૮

૯

૧૦

૧૧

તા.

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

ઉદ્યોગઃ સ્વલુ કર્તવ્યઃ ફલં માર્જારવદ્ભવેત્ ।

જન્મપ્રભૃતિ ગોર્નાસ્તિ દુઃખં પિવતિ નિત્યશઃ ॥

[ધાતુઓની પૂર્વે ઘણી વાર ઉપસર્ગો લાગેલા હોય છે. આ ઉપસર્ગો ક્યારેક વાર ધાતુના અર્થમાં કંઈ ખાસ વધારો કરતા નથી. પણ ઘણીવાર ધાતુને ઉપસર્ગ લાગતાં તેના અર્થમાં ફેર પડે છે, અને ક્યારેક વાર તે ધાતુનું પદ પણ બદલી જાય છે. નીચે આપેલાં વાક્યોમાં ઉપસર્ગ લાગવાથી મૂળધાતુના અર્થમાં શો ફેરફાર થયો છે તે દર્શાવો.]

ધાતુનો અર્થ લખો

૧	રાવણ:	હરતિ	સીતામ્ ।
	નર:	પ્રહરતિ	ચોરમ્ ।
	સિંહ:	વિહરતિ	વને ।
૨	રામ:	ગચ્છતિ	વનમ્ ।
	રામ:	આગચ્છતિ	વનાત્ ।
	લક્ષ્મણ:	અનુગચ્છતિ	રામમ્ ।
	જન:	અધિગચ્છતિ	જ્ઞાનમ્ ।
૩	બાલક:	ઈક્ષતે	વૃક્ષમ્ ।
'	શિક્ષક:	પરીક્ષતે	બાલકમ્ ।
	અહમ્	અપેક્ષે	ધનમ્ ।
૪	બાલ:	રમતે	ઉદ્યાને ।
	બાલ:	વિરમતિ	વાચનસ્ય મધ્યે ।

[નીચે આપેલાં રૂપો વાપરી વાક્યો બનાવો]

જયતિ, પરાજયતે

ભાષતે, પ્રતિભાષતે

પતતિ, ઉત્પતતિ

નયતિ, પરિણયતિ

તા.

મોઢે કરો

(શિક્ષકની સહી)

પરોપદેશકુશલા દૃશ્યન્તે બહવો જનાઃ ।

સ્વભાવમતિવર્તન્તઃ સહસ્રેષ્વપિ દુર્લભાઃ ॥

[તમે ફટલાંક અવ્યયો વાક્યોમાં વપરાયેલાં જોયાં છે. આ પાઠમાં ફટલાંક ખાસ અવ્યયો આપેલાં છે, જે અમુક વિભક્તિનાં નામ કે સર્વનામ સાથે જ વપરાય છે. બીજાં ફટલાંક સામાન્ય અવ્યયો પણ છે.]

સહ = સાથે વિના = વગર નમઃ = નમસ્કાર ! સ્વસ્તિ = શુભ થાઓ !, કલ્યાણ થાઓ !

ચ = અને. વા = અથવા

લક્ષ્મણેન સહ રામઃ વનમ્ ગચ્છતિ ।

સીતયા સહ રામઃ વનમ્ ગચ્છતિ ।

વિના કારણમ્ બાલકઃ હસતિ ।

વિના કારણેન બાલકઃ હસતિ ।

વિના કારણાત્ બાલકઃ હસતિ ।

નમઃ શિવાય । સ્વસ્તિ રામાય ।

રામઃ ચ લક્ષ્મણઃ ચ વનમ્ ગચ્છતઃ ।

રામઃ લક્ષ્મણઃ ચ વનમ્ ગચ્છતઃ ।

રામઃ વા લક્ષ્મણઃ વા વદતિ ।

સહ, વિના, નમઃ, સ્વસ્તિ, ચ, વા,

આ દરેક અવ્યય જેમાં વપરાયું હોય એવું એક એક વાક્ય તમારી જાતે બનાવા.

૧

૨

૩

૪

૫

૬

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

ચન્દનં શીતલં લોકે ચન્દનાદપિ ચન્દ્રમાઃ ।

ચન્દ્રચન્દનયોર્મધ્યે શીતલા સાધુસંગતિઃ ॥

[ગુજરાતીની પેઠે સંસ્કૃતમાં પણ કર્તરિપ્રયોગ અને કર્મણિપ્રયોગની રચનાઓ છે. કર્તરિપ્રયોગમાં કર્તા પ્રધાન હોય છે. કર્મણિપ્રયોગમાં કર્મ પ્રધાન હોય છે. નીચે કેટલાંક વાક્યો કર્તરિપ્રયોગમાં અને તેનાં તે જ વાક્યો કર્મણિપ્રયોગમાં આપેલાં છે. તે બેઈ પછી આવતાં વાક્યોનો પ્રયોગ બદલો.]

કર્તરિ

કર્મણિ

- ૧ બાલઃ પિબતિ જલમ્ ।
- ૨ અહમ્ ભક્ષયામિ ફલમ્ ।
- ૩ ચોરાઃ ચોરયન્તિ ધનમ્ ।
- ૪ જનઃ ગચ્છતિ ।
- ૫ મક્તઃ મજતિ ર્શ્વરમ્ ।
- ૬ રામઃ જયતિ રાવણમ્ ।
- ૭ રાવણઃ હરતિ સીતામ્ ।

- ૧ જલમ્ પીયતે બાલેન ।
- ૨ મયા ફલમ્ મક્ષ્યતે ।
- ૩ ધનમ્ ચોરૈઃ ચોર્યતે ।
- ૪ જનેન ગમ્યતે ।
- ૫ ર્શ્વરઃ મક્તેન મજ્યતે ।
- ૬ રાવણઃ જીયતે રામેણ ।
- ૭ સીતા દ્રિયતે રાવણેન ।

કર્મણિપ્રયોગ

કર્તરિપ્રયોગ

- ૧ _____
- ૨ અગ્નિના દહ્યતે ગૃહમ્ ।
- ૩ _____
- ૪ મયા પીયતે દુગ્ધમ્ ।
- ૫ _____
- ૬ ત્વયા ગમ્યતે ।
- ૭ _____

- ૧ કૂર્માઃ સરન્તિ જલે ।
- ૨ _____
- ૩ સૂર્યઃ પ્રકાશતે ।
- ૪ _____
- ૫ બાલઃ સ્મરતિ મિત્રમ્ ।
- ૬ _____
- ૭ કવિઃ રચયતિ કાવ્યમ્ ।

તા. _____

શિક્ષકનો સહી

મેઢે કરે

ન માતરિ ન દારેષુ ન સોદર્યે ન ચાત્મનિ ।
વિશ્વાસસ્તાદ્દશઃ પુંસાં યાદચ્ચિત્રે સ્વભાવજે ॥

[આ પાઠમાં એક ચિત્ર આપેલું છે. તે ચિત્ર ઉપરથી ઊંડતા અને ખીજ કેટલાક સવાલો આપ્યા છે. તેના જવાબ એ સવાલોની નીચે લખો.]

૧ યૂયમ્ કિમ્ પશ્યથ અસ્મિન્ ચિત્રે ।

૨ કિમ્ વદતિ શુક: ।

૩ કિમર્થમ્ જના: શુકમ્ પક્ષરે સ્થાપયન્તિ ।

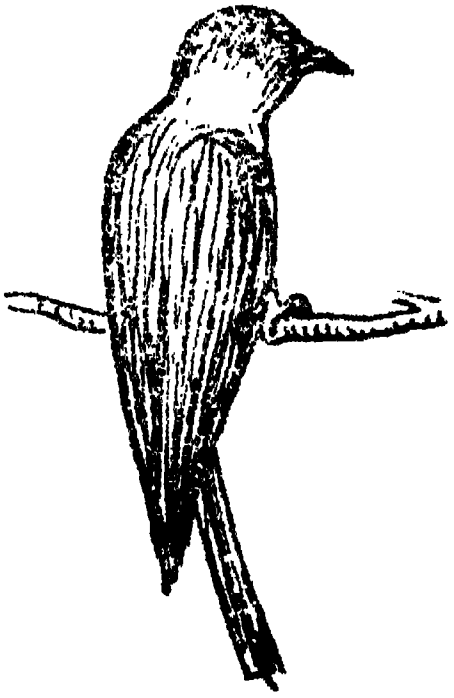
૪ કે અન્યે વિહગા: મધુરમ્ વદન્તિ ।

૫ કિમર્થમ્ કાકમ્ પક્ષરે ન સ્થાપયન્તિ જના ।

૬ કીદૃશ: વર્ણ: શુકસ્ય અસ્તિ ।

૭ કીદૃશ: વર્ણ: કાકસ્ય અસ્તિ ।

૮ કાનિ ફલાનિ રોચન્તે શુકાય ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મેઠે કરે

પરોપકારાય ફલન્તિ વૃક્ષા: પરોપકારાય વહન્તિ નદ્ય: ।

પરોપકારાય દુહન્તિ ગાવ: પરોપકારાર્થમિદં શરીરમ્ ॥

[અત્યાર સુધીના પાઠોમાં મોટે ભાગે વર્તમાન કાળનાં રૂપો વાપરેલાં છે. આ પાઠમાં હ્યસ્તન ભૂતકાળ અથવા અપૂર્ણ ભૂતકાળનાં રૂપ વપરાયેલાં છે. દરેક ગણના ધાતુઓને, જે પદનાં તે હોય તે પદના પ્રત્યયો લાગીને આ રૂપો બને છે. આ પાઠમાં પરસ્મૈપદના ધાતુઓ જ વપરાયેલા છે. ખાલી જગ્યાઓમાં યોગ્ય શબ્દ લખો.]

૧ શૃગાલઃ વેગેન અધાવત્ ।

૨ અગ્નિઃ ગોપાલસ્ય ગૃહમ્ ।

૩ પિતા અશ્લિષ્યત્ પુત્રમ્ ।

૪ ઋષિઃ અપુષ્યત્ તૃણૈઃ ।

૫ રામઃ બાણાન્ રાવણે ।

૬ ચોરાઃ પ્રાવિશન્ અચોરયન્ ચ ।

૭ મેઘાઃ પૃથિવીમ્ જલેન ।

૮ અહમ્ અપશ્યમ્ નેત્રાભ્યામ્ ।

૯ ગજઃ કરેણ જલમ્ ।

૧૦ રામઃ લક્ષ્મણઃ ચ વનમ્ ।

તા.

શિક્ષકની સહી.

મોટે કરે

અવ્યાકરણમધીતં મિશ્રદ્રોણ્યા તરક્ષિણીતરણમ્ ।
મેષજમપથ્યસહિતં ત્રયમિદમકૃતં વરં ન કૃતમ્ ॥

[હ્યસ્તન ભૂતકાળનાં રૂપો માટે આ બીજો પાઠ છે. આમાં આત્મનેપદના ધાતુઓનાં રૂપ વાપરેલાં છે. પ્રશ્નોના યથાર્થ ઉત્તર લખો.]

૧ કથમ્ અકમ્પન્ત વૃક્ષાઃ વને ।

૨ કિમ્ અશિક્ષધ્વમ્ યૂયમ્ પાઠશાલાયામ્ ।

૩ ક્ અમૃગયેતામ્ સીતામ્ રામલક્ષ્મણૌ ।

૪ કથમ્ અમ્રિયત સૈન્યમ્ યુદ્ધે ।

૫ રામઃ જનકસ્ય આજ્ઞામ્ અન્વરુદ્ધયત (પ્રયોગ બદલીને લખો)

૬ કદા ન્યવર્તત કિંકરઃ નગરાત્ ।

૭ રામ રામ ઇતિ શુકઃ પ્રભાતે અભાષત ।
(પ્રયોગ બદલીને લખો)

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે।

દધિ મધુરં મધુ મધુરં દ્રાક્ષા મધુરા સુધાપિ મધુરૈવ ।

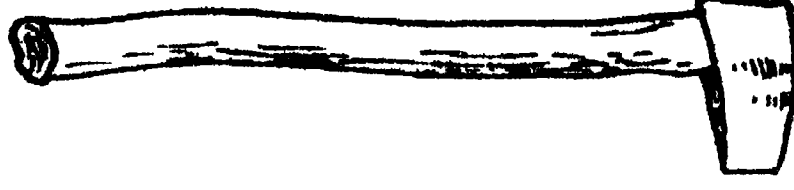
તસ્ય તદેવ હિ મધુરં યસ્ય મનો યત્ર સંલગ્નમ્ ॥

[નીચે ફેટલાંક નરજાતિનાં નામો અન્તે જુદા જુદા સ્વરવાળાં આપેલાં છે. તે નામો વાપરી, વાક્યો બનાવી પ્રશ્નો પૂછેલા છે, તેના ઉત્તર લખો.]

કપિ:

પરશુ:

વૃક્ષ:

૧	કીદૃશ:	વર્ણ:	વાયસાનામ્	અસ્તિ ।
૨	કસ્માત્	પર્વતાત્	વહતિ	ગદ્ગાનદી ।
૩	કિમ્	યચ્છન્તિ	જના:	કપિભ્ય: ।
૪	કે	અભવન્	રામસ્ય	સૈન્યે ।
૫	કથમ્	સ્વર્ણયતિ	કાષ્ઠમ્	જન: ।
૬	શમ્ભુ:	હિમાલયસ્ય	કન્યામ્	પાર્વતીમ્ પર્યણયત્ । (પ્રયોગ બદલો)

૭ _____ શાલામ્ ગચ્છન્તિ । શિશુ (બાળક) શબ્દ વાપરો.

૮ _____ કિરણૈ: જના: તુષ્યન્તિ । ઇન્દુ (ચન્દ્ર) શબ્દ વાપરો.

તા. _____

શિક્ષકની સહી.

મોઢે કરો

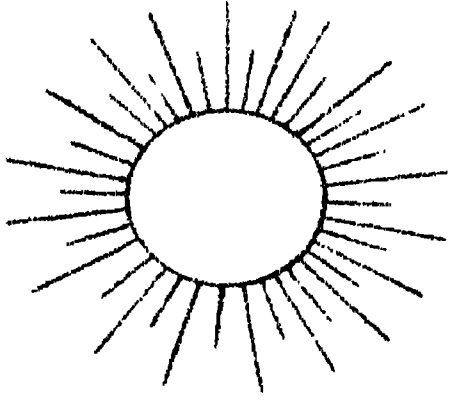
વ્યસને મિત્રપરીક્ષા શૂરપરીક્ષા રણાઙ્ગણે મવતિ ।
ચિનથે મૃત્યુપરીક્ષા દાનપરીક્ષા ચ દુર્મિક્ષે ॥

[આ પાઠમાં નારીજાતિનાં નામ આપેલાં છે. જે શબ્દો આપેલા છે તે શબ્દોનાં જોઈએ તે યોગ્ય રૂપો વાપરી એ શબ્દો વડે વાક્યો બનાવો.]

૧ સેનાપતિ ની(નય્) સમરાઙ્ગણ સેના ।

૨ ચોર ચર્ નિશા ।

૩ રવિ પ્રભા જલ શુષ્ ।

૪ અનસૂયા પ્રિયંવદા ચ શકુન્તલા સહી મૂ(મવ્) ।

૫ ગઙ્ગા વારિ પવિત્ર મન્ ।

૬ જનક કન્યા સીતા રામ પરિની (નય્) ।

૭ પૂર્ણિમા રજની ચન્દ્ર પૂર્ણ મૂ (મવ્) ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી.

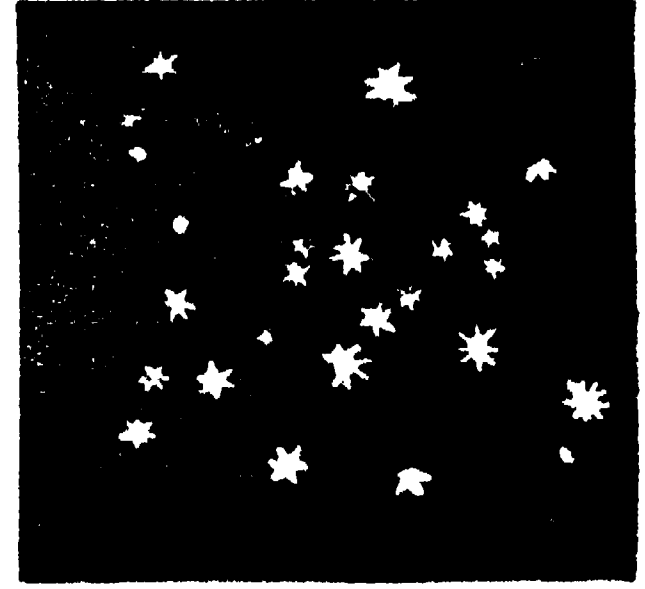
મોઢે કરે

एको देवः केशवो वा शिवो वा एकं मित्रं भूपतिर्वा अतिर्वा ।

एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा एको वासः पत्तने वा वने वा ॥

[બીજાં કુટલાંક નારીજાતિનાં નામ આ પાઠમાં વપરાયેલાં છે. એ નામો વાપરીને જે પ્રશ્નો પૂછેલા છે તેના ઉત્તર લખો.]

૧ કદા પ્રકાશન્તે તારકાણિ ।

૨ કે ન ગણયન્તિ મૂર્ત્વાણામ્

સ્તુતીઃ નિન્દાઃ વા ।

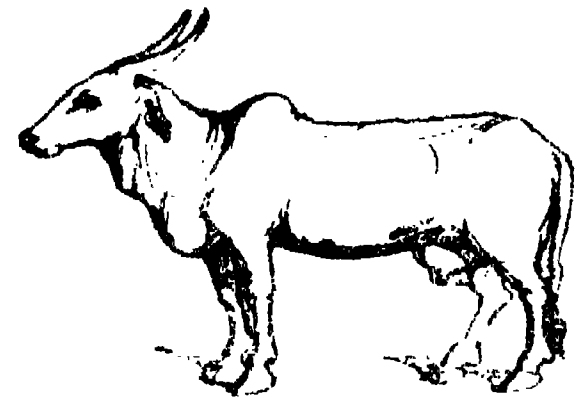

૩ કિમ્ દર્શયતિ બાલકઃ મિત્રમ્ ।

૪ કસ્ય ભક્ત્યા અતુણ્યત્ શંકરઃ ।

૫ શ્વશ્ર્વાઃ આજ્ઞામ્ વધૂઃ અનુસરતિ । (પ્રયોગ બદલો)

૬ કસ્ય પયઃ ત્વમ્ પિબસિ ।

૭ કઃ સૃષ્ટ્યાઃ પાલકે અસ્તિ ।

તા.

શિક્ષકની સહી.

મોઢે કરે

શશ્વિના ચ નિશા નિશયા ચ શશી શશિના નિશયા ચ વિમાતિ નમઃ ।
પયસા કમલં કમલેન પયઃ પયસા કમલેન વિમાતિ સરઃ ॥

[આ પાઠમાં ઢટલાંક નાન્યતરજાતિનાં નામ વાપરેલાં છે. એ બધાં નામને અન્તે કયા કયા સ્વરો છે અને તેમનાં રૂપ કેમ થાય છે તે લક્ષમાં રાખો. પ્રશ્નોના જવાબ લખો.]

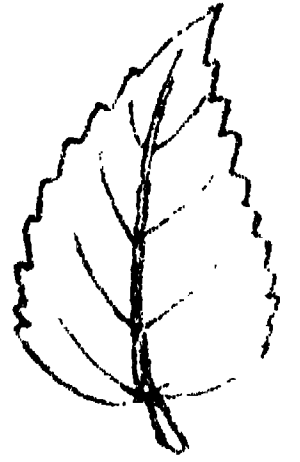
૧ કુત્તઃ પતતિ ફલમ્ ।

૨ કીટશઃ વર્ણઃ ગઙ્ગાયાઃ વારિણઃ ।

૩ કદા શુષ્યન્તિ વૃક્ષાણામ્ પત્રાણિ ।

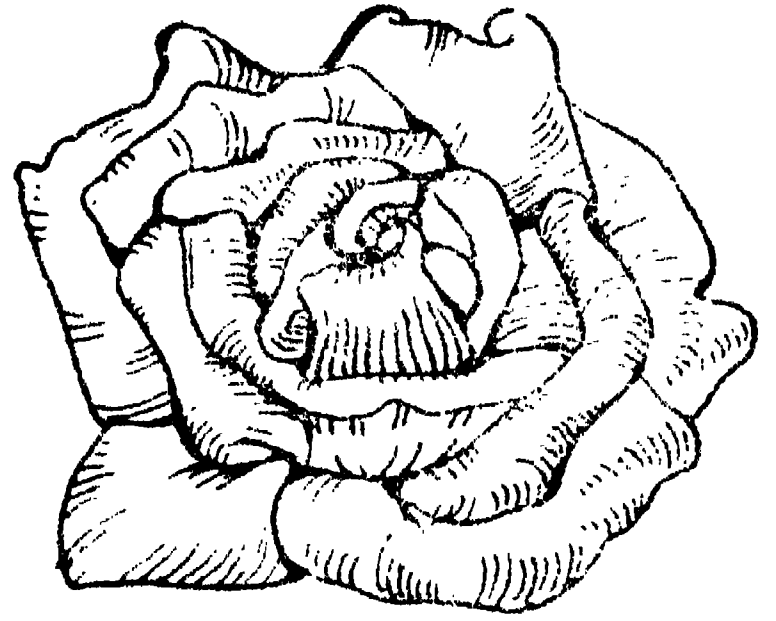

૪ ક વર્તન્તે પુસ્તકાનિ ।

૫ કિમ્ સ્વાદતે અલિઃ પુષ્પે ।

૬ કીટશઃ જનઃ પ્રમાદ્યતિ વસુના ।

૭ ઉપદેશસ્ય દાતૃણે મિત્રાચ કઃ કુપ્યતિ ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી.

મેઢે કરે

ત્યજેત્કુષાર્તો મહિલાં સુપુત્રાં સ્વાદેત્કુષાર્તો ધુજગી સ્વમંડમ્ ।
બુધ્ધિશિવઃ કિં ન કરોતિ પાપં ક્ષીણા નરા નિષ્કરુણા મવન્તિ ॥

[આ પાઠમાં બીજાં કટલાંક નાન્યતર જાતિનાં નામ આપેલાં છે. વાક્ય બનાવવા માટે શબ્દો આપેલા છે. એ શબ્દોનાં ઉચિત રૂપ કરીને વાક્યો બનાવો.]

૧ વાતાયન વાયુ ગૃહ પ્રવિશ્ ।

૨ મૌક્તિક માલા અહમ્ શરીર ભૂષ્ ।

૩ નેત્ર અશ્રુ પત્ ।

૪ મધુ ષુષ્પ જન્ [જા]

૫ પ્રાસાદ રમ્ય વસ્તુ દૃશ્ ।

૬ સુવર્ણ ભૂષણ સઃ રચ્ ।

૭ ઉદધિ ઉદક લવણ અસ્ ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી.

મોટે કરે

યત્રાસ્તિ લક્ષ્મીર્વિનયો ન તત્ર હ્યભ્યાગતો યત્ર ન તત્ર લક્ષ્મીઃ ।

ઉભો ચ તૌ યત્ર ન તત્ર વિદ્યા નૈકત્ર સર્વો ગુણસંનિપાતઃ ॥

[સંસ્કૃતમાં યદ્યાં જ વિશેષણો વિકારી છે. જે જાતિ, વચન, અને વિભક્તિ વિશેષ્યનાં હોય, તે જ જાતિ, વચન, અને વિભક્તિમાં વિશેષણ વપરાય છે. નીચેનાં વાક્યોમાં વિશેષ્યનું રૂપ જોઈને તે પ્રમાણે આપેલા વિશેષણનું રૂપ વાપરો.]

૧ દિવસસ્ય _____ ભાગે સૂર્યસ્ય પ્રકાશઃ _____
ભવતિ । (પ્રથમ, આહ્વાદક)

૨ વયમ્ _____ માર્ગેણ નગરમ્ અગચ્છામ । (દીર્ઘ)

૩ _____ શત્રૂન્ અજયત્ રામઃ । (પ્રબલ)

૪ શિશુઃ તિષ્ઠતિ _____ વિનયેન । (મૂક)

૫ કૌસલ્યા દશરથસ્ય _____ રાજ્ઞી । (પ્રથમ)

૬ _____ ભક્ત્યા તુષ્યતિ દેવઃ । (નિર્મેલ)

૭ _____ વારિણિ કમલાનિ જાયન્તે । (સ્વચ્છ)

૮ _____ બાલાઃ વેગેન ધાવન્તિ । (લઘુ)

૯ વને _____ વૃક્ષાણામ્ ઘટા અસ્તિ । (ગુરુ)

૧૦ સત્યસ્ય _____ મિત્રમ્ જનેભ્યઃ રોચતે । (વક્ર)

તા. _____

શિક્ષકની સહી.

મોઢે કરે

કષ્ટં સ્વલુ મૂર્ધ્ન્યત્વં કષ્ટં સ્વલુ યૌવનેષુ દારિદ્ર્યમ્ ।
કષ્ટાદપિ કષ્ટતરં પરગૃહવાસઃ પરાશ્ચં ચ ॥

[અન્તે ઋ હેાય એવાં નામેા આ પાઠમાં લીધેલાં છે. નાન્યતરજાતિનાં આવા નામ આગળ આવી ગયાં છે. આ પાઠમાં ત્રણે જાતિનાં એવાં નામેા ઉપયોગમાં લીધાં છે. આપેલાં વાક્યોમાં ખાલી જગ્યા છે ત્યાં આપેલા નામનું યોગ્ય રૂપ વાપરે.]

- ૧ રામસ્ય _____ દશરથઃ _____ કૌસલ્યા _____
ચ લક્ષ્મણઃ ભરતઃ શત્રુઘ્નઃ ચ । (પિતૃ, માતૃ, શ્રાતૃ)
- ૨ _____ દશરથસ્ય આજ્ઞામ્ રામઃ અન્વરુદ્ધયત । (પિતૃ)
- ૩ સીતાયાઃ _____ શાન્તા _____ ચ લક્ષ્મણઃ । (નનાન્દ, દેવૃ)
- ૪ ભિક્ષુકાઃ _____ ધનમ્ લભન્તે । (દાતૃ)
- ૫ દેવાનામ્ નગરી અમરાવતી _____ નિરમીયત । (ત્વષ્ટૃ)
- ૬ વિશ્વસ્ય _____ ચ ર્દેશ્વરમ્ વયમ્ નમામઃ ।
(કર્તૃ, રક્ષિતૃ)
- ૭ માર્ગે _____ જનાઃ છાયાયામ્ ઉપવિશન્તિ । (ગન્તૃ)
- ૮ જનાઃ કન્યાયાઃ _____ વદન્તિ । (ભર્તૃ, જામાતૃ)
- ૯ સઃ જનઃ _____ ચ પિણ્ડાન્ અયચ્છત્ ।
(પિતૃ, માતૃ)
- ૧૦ અહમ્ વન્દે _____ । (માતૃ)

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

ગન્ધઃ સુવર્ણે ફલમિક્ષુદણ્ડે નાકારિ પુષ્પં સ્વલુ ચન્દનેષુ ।

વિદ્વાન્ ધનાઢ્યો ન તુ દીર્ઘજીવી ધાતુઃ પુરા કોઽપિ ન બુદ્ધિદોઽભૂત્ ॥

[વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ પેઠે આજ્ઞાર્થનાં ૩૫ પણુ ધાતુઓનાં થાય છે. આ પાઠમાં પરસ્મૈપદી ધાતુઓનાં ૩૫ ઉપયોગમાં લીધેલાં છે. જે વાક્યો આપેલાં છે તેમાં કર્તા એકવચન કે દ્વિવચનમાં છે. તે બધામાં કર્તા બહુવચનમાં મૂકીને નવું વાક્ય બનાવી નીચે લખ્યો. કર્તાનો પુરુષ ફેરવવાનો નથી.]

૧ जनौ वृक्षस्य छायायाम् उपविशताम् ।

૨ बालक अनृतम् मा वद ।

૩ कथम् वने व्याघ्राणाम् सन्निधौ अहम् निवसानि ।

૪ बालकः वेगेन धावतु ।

૫ जनः बाणान् अस्यतु ।

૬ किंकर हस्तम् क्षालय भारम् च तोलय ।

૭ आवाम् उपवने पुष्पाणि उञ्छाव ।

૮ बाल पितरम् श्लिष्य ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મેાઢે કરે।

સંપૂર્ણકુમ્ભો ન કરોતિ શબ્દમ્ અર્ધો ઘટો ઘોષમુપૈતિ નૂનમ્।
વિદ્વાન્ કુલીનો ન કરોતિ ગર્વં જલ્પન્તિ મૂઢાસ્તુ ગુણૈર્વિહીનાઃ ॥

[આ પાઠમાં આત્મનેપદના ધાતુઓને ઉપયોગમાં લઈશું. વાક્યોમાં ક્રિયાપદ માટે ખાલી જગ્યા રાખેલી છે. ત્યાં આપેલા ધાતુઓનાં આજ્ઞાર્થનાં રૂપ વાપરે. ધાતુ દશમા ગણનો હોય તો તેનાં આત્મનેપદનાં રૂપ જ વાપરજો.]

- ૧ શિષ્યાઃ ગુરુન્ _____ । (વન્)
- ૨ મિત્ર વનસ્ય શોભામ્ _____ । (પ્ર + ઈક્ષ્)
- ૩ કન્યે ગીતમ્ _____ । (ગૈ)
- ૪ સભાયામ્ વયમ્ સંગીતમ્ _____ । (આ + રમ્)
- ૫ કપયઃ અરિભિઃ સહ _____ (યુધ્)
- ૬ દુઃસ્વેડપિ યૂયમ્ અસત્યમ્ મા _____ । (માઘ્)
- ૭ ત્વષ્ટા દેવાનામ્ નગરીમ્ _____ । (રચ્)
- ૮ બાલકૌ હસ્તૌ જલેન _____ (ક્ષલ્)
- ૯ યતયઃ ઈશ્વરમ્ _____ । (મૃગ્)
- ૧૦ જનાનામ્ વિનયઃ ધર્મઃ ચ _____ । (વૃધ્)
- ૧૧ ઈશ્વરસ્ય આશાઃ વયમ્ _____ । (અનુ + રુધ્)
- ૧૨ સ્વાન્ ગુણાન્ મા _____ । (શ્લાઘ્)

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મેળે કરે

ન સા સમા યત્ર ન સન્તિ વૃદ્ધા વૃદ્ધા ન તે યે ન વદન્તિ ધર્મમ્ ।
ધર્મો ન વૈ યત્ર ચ નાસ્તિ સત્યં સત્યં ન તદ્યજ્ઞસાનુવિદ્યમ્ ॥

[વર્તમાનકાળ, હસ્તન ભૂતકાળ અને આજાર્થ એ ત્રણ કાળનાં ક્રિયાપદોનાં રૂપ વપરાયાં હોય એવાં વાક્યો અહીં આપેલાં છે. જે વાક્યો કર્તારિપ્રયોગમાં હોય તે કર્મણિપ્રયોગમાં લખો અને જે કર્મણિપ્રયોગમાં હોય તે કર્તારિપ્રયોગમાં લખો.]

૧ પુત્રઃ પિતુઃ આજ્ઞામ્ અનુરુદ્ધ્યતે ।

૨ રામઃ જયતુ દ્વેષ્ટૃન્ સમરાદ્ગ્ગણે ।

૩ ઇન્દ્રઃ વજ્રેણ પર્વતાન્ અતાડયત્ ।

૪ કિંકરાઃ અધિપતિમ્ અસેવન્ત ।

૫ માતા પુત્રમ્ સ્નેહેન અશ્લિષ્યત્ ।

૬ પિતુઃ આજ્ઞયા બાલઃ ગચ્છતુ નગરમ્ ।

૭ નૃપતિના સકલાઃ પ્રજાઃ અરક્ષ્યન્ત ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

મા ધાવ મા ધાવ વિનૈવ દૈવં નો ધાવનં સાધનમસ્તિ લક્ષ્મ્યાઃ ।

ચેદ્ધાવનં સાધનમસ્તિ લક્ષ્મ્યાઃ શ્વા ધાવમાનોઽપિ લમેત લક્ષ્મીમ્ ॥

[આ પાઠમાં ઢેટલાંક વધારે વાક્યો જુદા જુદા કાળનાં આપેલાં છે. તે બધાં પ્રયોગ બદલીને લખો.]

૧ બાલાઃ અસત્યમ્ મા વદત ।

૨ ગૃહમ્ ગચ્છ પુસ્તકમ્ આનય ચ ।

૩ કુત્ર નયતિ બાલઃ અશ્વમ્ ।

૪ આકાશાત્ પતિતમ્ જલમ્ સાગરમ્ ગચ્છતિ ।

૫ નરાઃ ચન્દ્રસ્ય આહ્વાદકમ્ પ્રકાશમ્ અનુભવન્તિ ।

૬ કવિના શ્લોકાઃ રચ્યન્તે પઠ્યન્તે ચ ।

૭ નેત્રાભ્યામ્ અન્ધઃ જનઃ તરુમ્ ન પશ્યતિ ।

૮ ક્રૂપસ્ય વારિ હ્રિયતે લલનાભિઃ ।

૯ રામઃ જનકસ્ય દુહિતરમ્ સીતામ્ પર્યણયત્ ।

૧૦ નાર્યઃ આનયન્તુ પુષ્પાણિ ઉપવનાત્ ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરે

ન ભૂતપૂર્વો ન ચ કેન દષ્ટો હેમ્નઃ કુરંગો ન કદાપિ વાર્તા ।
તથાપિ તૃષ્ણા રઘુનન્દનસ્ય વિનાશકાલે વિપરીતબુદ્ધિઃ ॥

[નીચે એક વાર્તાને લગતાં પાંચ ચિત્રો આપેલાં છે. એ ચિત્રોમાં શું છે તે સંબંધી પાઠ્યમાં સમજણ આપેલી છે. એ પરથી વાર્તા સમજીને નીચે આપેલી લીટીઓમાં લખો,]

કોઽપિ બ્રાહ્મણઃ અજશિશુમ્ સ્કન્ધેન વહતિ । ત્રયઃ ધૂર્તાઃ
બ્રાહ્મણમ્ અપદ્યન્ । તૈઃ ધૂર્તૈઃ કઃ નિર્ણયઃ અક્રિયત ।

પ્રથમઃ ધૂર્તઃ બ્રાહ્મણમ્ ઉપગચ્છતિ । કિમ્ વદતિ સઃ
ધૂર્તઃ । કિમ્ પ્રતિભાષતે બ્રાહ્મણઃ ।

દ્વિતીયઃ ધૂર્તઃ બ્રાહ્મણમ્ ઉપગચ્છતિ । યત્ પ્રથમ ધૂર્તઃ અવ-
દત્ તદ્ એવ દ્વિતીયઃ વદતિ । કિમ્ પ્રતિભાષતે બ્રાહ્મણઃ ।

તૃતીયઃ ધૂર્તઃ ઉપગચ્છતિ બ્રાહ્મણમ્ । સઃ અપિ અવદત્
ન સ્વલુ અયમ્ અજશિશુઃ કિન્તુ કુક્કરઃ એવ ।

કિમ્ અચિન્તયત્ બ્રાહ્મણાઃ કુત્ર અગચ્છન્ ધૂર્તાઃ । કિમ્
અક્રિયત બ્રાહ્મણેન । કથમ્ ધૂર્તાનામ્ મનોરથઃ સફલઃ
અભવત્ ।

તા. _____

શિક્ષકનો સહી

મોઢે કરે

યો નાત્મજે ન ચ ગુરૌ ન ચ ભૃત્યવગ્મ દીને દયાં ન કુરુતે ન ચ વન્ધુવર્ગે ।
કિં તસ્ય જીવિતફલં હિ મનુષ્યલોકે કાકોઽપિ જીવતિ ચિરાય વલિં ચ શુદ્ધે ॥

[સ્વરસન્ધિ, વ્યંજનસન્ધિ અને વિસર્ગસન્ધિનાં ઢટલાંક ઉદાહરણો આગળ આવી ગયાં. તમે અત્યાર સુધીમાં સન્ધિથી વિશેષ પરિચિત થયા હશે. સન્ધિ વગર સંસ્કૃતમાં કાંઈ લખાય નહિ. નીચેનાં વાક્યો સન્ધિ કરીને લખો.]

- ૧ હરેઃ આજ્ઞયા અસત્યમ્ અવદત્ જનઃ ।
- ૨ શઠાન્ તાડયતિ અર્જુનઃ દણ્ડેન ।
- ૩ રામઃ અત્યજત્ પિતુઃ રાજ્યમ્ અગચ્છત્ અરણ્યમ્ ચ ।
- ૪ જયતુ ઇન્દ્રઃ સવદા ।
- ૫ ઉદધેઃ વારિ આનય ।
- ૬ દેવાઃ ઇન્દ્રમ્ ઉપાગચ્છન્ અવદન્ ચ ।
- ૭ સ્મૃતીઃ આનય અત્ર ઉપવિશ ચ ।
- ૮ રવેઃ તાપેન તડાગસ્ય વારિ અશુષ્યત્ ।
- ૯ અલઙ્કારૈઃ અભૂષયત્ શરીરમ્ ઇન્દ્ર :
- ૧૦ દિને અપશ્યમ્ અહમ્ સૂર્યમ્ રાત્રૌ અપશ્યમ્ ચન્દ્રમ્ ચ ।

તા. _____

શિક્ષકની સહી

મેળે કરે

પક્ષો વન્ધસ્ત્વમસિ ન ગૃહં યાસિ યોઽર્થી પરેષાં
ધન્યોઽન્ધ ત્વં ધનમદવતાં નેક્ષસે યન્મુખાનિ ।
શ્લાઘ્યો મૂક ત્વમપિ કૃપણં સ્તૌષિ નાર્થાશયા યઃ
સ્તોતવ્યસ્ત્વં બધિર ન ગિરં યઃ ક્ષલાનાં શૃણોષિ ॥

નીચે થોડાંક સંસ્કૃત વાક્યો આપેલાં છે તેનું ગુજરાતી અને ગુજરાતી વાક્યો આપેલાં છે તેનું સંસ્કૃત ભાષાન્તર કરો. સંસ્કૃત વાક્યો સન્ધિ સાથે આપેલાં છે. તેમે સંસ્કૃત ભાષાન્તર કરો તેમાં પણ સન્ધિ કરજો.]

૧ યથા તૂલસ્ય રાશાવભિઃ પતતિ તથા મૃગસ્ય મૃદુનિ શરીરે
નિશિતં બાણં પતતિ ।

૨ અપ્રિયસ્યાપિ પથ્યસ્થ શ્રોતા ન લભ્યતે વક્તાપિ ચ ન લભ્યતે ।

૩ સીતા ગજસ્ય કરમકં વૃક્ષસ્ય પલ્લવૈઃ પુણ્યતિ ।

૪ વને રામસ્ય વિનયેનર્ષયોઽતુણ્યન્ ।

૫ ગુરોઃ પુરતોઽસત્યમવદન્ઞિષ્યઃ ।

૬ ઉજ્જન નગરીમાં યાત્રકોને ઘણા દાતારો મળ્યા.

૭ દુર્જનની જીભને ટેરવે મધ વસે છે, પણ તેના હૃદયમાં ઝેર વસે છે.

૮ બાળકોએ ગુરુની રજ લીધી, બાગમાં ગયા અને ત્યાં ફૂલ વીણ્યાં.

૯ ઇશ્વર માણસોના બધા અપરાધ માફ કરો અને સુખ આપો.

૧૦ યોદ્ધાઓ જાતજાતનાં શસ્ત્રો વડે લડ્યા અને તેમણે શત્રુઓને સંહાર્યા.

તા.

શિક્ષકની સહી

મોઢે કરો

કેયૂરા ન વિભૂષયન્તિ પુરુષં હારા ન ચંદ્રોજ્જ્વલા
ન સ્નાનં ન વિલેપનં ન કુસુમં નાલંકૃતા મૃર્ધજાઃ ।
વાણ્યેકા સમલંકરોતિ પુરુષં યા સંસ્કૃતા ધાર્યતે
ક્ષીયન્તે સ્વલુ ભૂષણાનિ સતતં વાગ્ભૂષણં ભૂષણમ્ ॥

